

Обороздатність держави: теоретичні основи системного дослідження

Володимир Пасічко,

майор, викладач кафедри суспільних наук
Полтавського військового інституту зв'язку

У статті, на основі вивчення низки наукових праць, законодавчих та нормативно-правових актів України викладено бачення автором сутності обороноздатності держави та дається визначення понятійно-категоріального апарату, на основі якого можлива побудова цілісної системи обороноздатності держави та який може служити підґрунтям для створення методології системних досліджень проблем воєнної безпеки держави.

Проблеми, пов'язані із забезпеченням воєнної безпеки нашої держави, були актуальними з перших днів незалежності України. За нинішньої воєнно-політичної обстановки у світі, коли багато країн не виключає можливості використання збройних сил задля реалізації своїх національних інтересів, та з появою нових загроз, пов'язаних з діяльністю міжнародних терористичних угруповань, саме оборонна сфера стає однією з найважливіших складових забезпечення необхідних умов життєдіяльності і розвитку суспільства.

Однією з вихідних категорій, що застосовується для розкриття сутності та змісту процесів забезпечення оборони нашої країни, і які часто зустрічаються у нормативно-правових документах України, а також в науковій літературі, є категорія „обороздатність держави”. Офіційне трактування цього терміна було сформульоване ще 1991 року в Законі України „Про оборону України” (це трактування збереглося й досі): „Обороздатність держави – здатність держави до захисту у разі збройної агресії або збройного конфлікту. Вона складається з матеріальних і духовних елементів та є сукупністю воєнного, економічного, соціального та морально-політичного потенціалу у сфері оборони та належних умов для його реалізації” [9].

Це визначення відображало погляди ще радянських військових теоретиків й було практично ідентичним до даного ще 1978 року в Радянській воєнній енциклопедії – найбільш повному й авторитетному в СРСР енциклопедичному виданні з воєнної проблематики [14, с. 668]. Це

Володимир Пасічко

тлумачення за змістом було споріднене з визначенням військової могутності в класичній моделі її структуризації, яка також передбачає виокремлення воєнного, економічного, соціального та морально-політичного потенціалу [14, с. 183]. На нашу думку, його автори не змогли відійти від ще радянських ідеологічних нашарувань навколо цих понять і, практично дотримуючись поглядів щодо синонімічності обороноздатності та воєнної потуги країни та зважаючи на оборонний характер воєнної політики України, віддали перевагу терміну „обороздатність держави”.

У дослідженнях багатьох українських і російських вчених, які працюють над проблематикою забезпечення воєнної безпеки, вказується на хибність ототожнення цих понять. Обороздатність держави доцільно представити як змістовно більш широке явище (у порівнянні з військовою могутністю), яке спрямоване на вирішення широкого комплексу проблем підготовки і реалізації бойових дій, в тому числі питань запобігання війнам і військовим конфліктам, деескалації збройних протистоянь суб'єктів геополітики, поліпшення міжнародного клімату та реалізації інших завдань, часові виміри яких перевищують мікрополітичні значення, а у випадку початку війни – захисту населення та сфери матеріального виробництва від надмірних втрат [13, с. 59].

Військова могутність має розглядатись як один з ключових елементів обороноздатності держави, але не єдиний. Здатність країни до оборони визначається, між іншим, якістю її зовнішньої політики, наявністю ворогів і союзників, а також співвідношенням сил військово-політичних угруповань, що протистоять одне одному [12, с. 59]. Важко сказати напевне, але можливо саме таке штучне звуження розуміння обороноздатності держави у засадничому документі щодо питань організації оборони держави, як Закон України „Про оборону України”, було причиною того, що й на сьогодні вона, на відміну від військової могутності, так і не набула системного наукового обґрунтування.

Системний підхід у вивченні обороноздатності держави має базуватись на загальнонауковій основі. Система являє собою певну сукупність взаємопов'язаних елементів, що утворюють стійку єдність і цілісність. Досить повне розуміння конкретної системи передбачає побудову сімейства відповідних визначень – як змістових, так і формальних [6, с. 552].

Розкриття сутності та змісту обороноздатності держави можливе лише в контексті розгляду інших понять, якими, на нашу думку, є „сукупний потенціал держави”, „воєнний потенціал держави” та „оборонний потенціал держави”, „зовнішньополітичний потенціал держави” та „зовнішньополітичний потенціал обороноздатності держави”. „Потенціал – у широкому значенні – засоби, запаси, джерела, які є у наявності і які можуть бути мобілізовані, приведені в дію, використані для досягнення мети, здійснення плану, вирішення завдання; можливості окремої особи, суспільства, держави у певній галузі” [2, с. 428]. Виходячи з цього, під

сукупним потенціалом держави прийнято розуміти теоретично можливу множини ресурсів і можливостей, які держава спроможна мобілізувати і використати за певних умов. До речі, необхідно зазначити, що будь-який потенціал держави за змістом охоплює як актуалізовані сили і засоби, що активно експлуатуються в ході вирішення загальнодержавних завдань, так і потенційні можливості, якими володіє країна в певній сфері і які можуть бути об'єктивовані нею за необхідності. Реально функціонуюча, реалізована частина сукупного потенціалу виступає в якості сукупної могутності держави або фактора об'єктивації її сукупного потенціалу у певний час.

Для з'ясування сутності оборонного і воєнного потенціалів необхідно чітко розмежувати категорії „оборонна безпека” і „воєнна безпека”. „Оборона України – це система... заходів держави щодо підготовки до збройного захисту та її захист у разі збройної агресії або збройного конфлікту” [9]. Зважаючи на те, що „призначення оборони – відвернення і відбиття зовнішньої воєнної агресії збройним шляхом” [17, с.4], оборонну безпеку держави можна розглядати як її захищеність від посягань із застосуванням воєнної сили з боку іншої держави (групи держав, збройного угруповання). Оборонна безпека гарантується готовністю держави до захисту від зовнішніх воєнних небезпек і загроз, а оборона при цьому виступає як спосіб її забезпечення. Воєнна ж безпека за мету має „...усунення зовнішніх та внутрішніх загроз національній безпеці України у воєнній сфері...” [10], тобто має набагато ширше коло завдань. Можна стверджувати, що оборонна безпека держави є складовою її воєнної безпеки, а оборонний потенціал, відповідно, складовою воєнного потенціалу. Отже, **воєнний потенціал держави – це сукупність можливостей держави для забезпечення її воєнної безпеки, складова сукупного потенціалу держави. Оборонний потенціал держави – це сукупність можливостей держави для забезпечення її оборонної безпеки, складова її воєнного потенціалу.**

У військово-політичній думці сформувалось кілька точок зору щодо розкриття сутності та змісту оборонної могутності і оборонного потенціалу держави. Найбільш продуктивним видається підхід, який дозволяє структурувати оборонний потенціал на основі багатолівнійного та багаторівневого аналізу. Вперше таку методологічну основу дослідження сутнісних ознак оборонної могутності держави 1982 року запропонував М. Табунов (Військова академія бронетанкових військ ЗС СРСР, Москва) [15, с. 18 - 25]. Пізніше ця теза була розвинута у працях М. Іщука, О. Шахова, В. Смолянюка. На основі цього підходу оборонний потенціал держави можна представити як сукупність потенціалів, розділених на групи за кількома самостійними основами. Отже:

1-а група – за філософсько-соціологічною основою. Згідно з нею, потенційна сукупна могутність країни і воєнна могутність держави розподіляється на матеріальний (військово-матеріальний) потенціал і

Володимир Пасічко

духовний (військово-духовний) потенціал;

2-а група – за загально-соціологічною основою. Це – географічний (військово-географічний) і демографічний (військово-демографічний) потенціал;

3-я група – за частково-соціологічною основою (царинами суспільного життя). До неї входять економічний (військово-економічний), соціальний (військово-соціальний), політичний (військово-політичний) і моральний (військово-моральний) потенціал;

4-а група – на основі системного, універсального функціонування: організаційний (військово-організаційний), управлінський (військово-управлінський), науковий (військово-науковий) потенціал [16, с. 14].

Сучасні реалії забезпечення як міжнародної, так і національної безпеки свідчать, що гарантувати захист суспільства від широкого кола загроз у воєнній сфері лише на основі військової сили неможливо. В сучасних умовах необхідно вирішувати широкий комплекс проблем щодо запобігання війнам і збройним конфліктам, деескалації збройних протистоянь суб'єктів геополітики, поліпшення міжнародного клімату та реалізації інших завдань на зовнішньополітичному рівні. Саме тому важливим структурним елементом обороноздатності держави є її зовнішньополітичний потенціал. Його доцільно розглядати крізь призму ширшого поняття, яким є „зовнішньополітичний потенціал держави”.

Беручи до уваги головні пріоритетні функції зовнішньої політики, визначені в Основних напрямках зовнішньої політики України [11], та положення Статті 18 Конституції України щодо спрямування зовнішньополітичної діяльності [4], можна дати таке визначення зовнішньополітичного потенціалу: **зовнішньополітичний потенціал держави – це сукупність відображених у міжнародно-правових актах держави політико-дипломатичних, економічних, військових, науково-технічних, культурно-освітніх, інформаційних та інших можливостей, які виникають на основі співробітництва з іншими державами (міжнародними та регіональними організаціями) і можуть бути задіяні для забезпечення її національних інтересів і безпеки.**

Безпосередньо підвищення рівня обороноздатності держави та її оборонної безпеки відбувається на основі використання політико-дипломатичних і військових можливостей, хоча опосередковано на їх рівень впливає весь зовнішньополітичний потенціал. Таким чином, **зовнішньополітичний потенціал обороноздатності держави – це сукупність відображених у міжнародно-правових актах держави політико-дипломатичних, військових та інших можливостей, які виникають на основі співробітництва з іншими державами (міжнародними і регіональними організаціями) та можуть бути задіяні для забезпечення її обороноздатності.**

Основою зовнішньополітичного потенціалу обороноздатності є міжнародне військово-співробітництво. Розрізняють три сфери військового

співробітництва: воєнно-політичну, воєнно-стратегічну та військово-технічну.

Воєнно-політичне співробітництво передбачає узгодження військових доктрин держав, цілей і напрямів їх військової політики, координацію і здійснення спільних заходів для підтримання міжнародної стабільності.

Воєнно-стратегічне співробітництво передбачає узгодження військових планів і напрямів будівництва збройних сил, координацію усіх видів військової діяльності, узгодження засобів і способів розвідки, взаємодії систем ПРО і ППО. Організуються і здійснюються спільні дії із запобігання та локалізації військових конфліктів. Вживаються заходи для надання взаємної допомоги й удосконалення колективної оборони, розвитку і підготовки збройних сил, навчання військових кадрів, об'єднання низки систем управління і забезпечення збройних сил.

Військово-технічне співробітництво передбачає координацію військово-технічної політики, взаємний обмін озброєннями, спільні розробки ОВТ або розмежування видів зброї, вироблених державами, що співробітничать, спільні заходи для запобігання поширенню стратегічних і екологічно небезпечних технологій, можливість надання взаємної допомоги при здійсненні військової конверсії тощо [1, с. 98 - 99].

Зовнішньополітичний потенціал обороноздатності держави спрямовується на виконання таких головних завдань:

- зменшення кількості (ліквідація) зовнішніх воєнних небезпек політичними засобами, недопущення їх переростання у зовнішні воєнні загрози та застосування воєнної сили;
- встановлення відносин довіри, партнерства і співробітництва з сусідніми державами щодо забезпечення оборонної безпеки, розробка та реалізація системи заходів для запобігання та локалізації військових конфліктів;
- збільшення оборонного потенціалу держави за рахунок співпраці у воєнній сфері з іншими державами;
- забезпечення зовнішніх гарантій оборонної безпеки держави (участь у військово-політичних блоках, гарантій безпеки від інших країн, міжнародних та регіональних організацій).

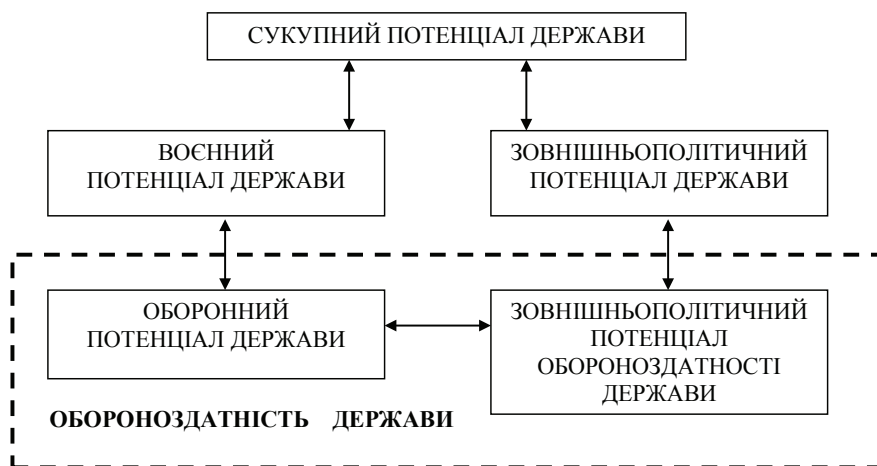
Закономірністю державного будівництва в сучасному світі, яке обов'язково передбачає національний варіант формування військової могутності держави, є явище внутрішньої міжпотенційної компенсації, спрямованої на збереження стійкості всієї системи військової безпеки, що пояснюється значною кількістю позитивних і негативних, безпосередніх, опосередкованих і зворотних зв'язків між потенціалами як складовими частинами єдиного цілого, структурні елементи якого чутливо реагують на взаємні зміни і утримують всю систему в стані відносної рівноваги.

Проте необхідно застеретти: така взаємокомпенсація має певні межі свого прояву. У випадку різкого ослаблення військово-економічного, військово-соціального, військово-морального, військово-наукового, деяких

інших потенціалів діалектичний взаємозв'язок між вищезазначеними частинами спотвориться у напрямі ослаблення стійкості всієї системи, а пізніше – і її руйнації, що на практиці, як мінімум, означатиме істотне ускладнення позицій держави в сучасному геополітичному просторі, а, можливо, і її повне витіснення в ретроспективні координати політики [7, с. 81].

Схема 1

Потенціально-факторна модель структуризації
обороздатності держави

Для повного розуміння обороздатності держави необхідно розкрити сутність її оборонної безпеки. **Оборонна безпека держави** – це стан захищеності її національних інтересів від посягань із застосуванням воєнної сили з боку іншої держави (групи держав, збройного угруповання іншої держави). Вона забезпечується певним рівнем її обороздатності.

Застосування воєнної сили з боку іншої держави (групи держав, збройного угруповання іншої держави) зумовлює, як правило, наявність у взаємовідносинах з нею зовнішніх воєнних небезпек, а безпосередньо передує йому наявність зовнішньої воєнної загрози.

Зовнішня воєнна небезпека – це сукупність політичних, соціально-економічних, воєнних та інших чинників у взаємовідносинах між державами (між державою та певною соціальною групою іншої держави), яка за певних обставин може призвести до воєнного конфлікту, що становить загрозу національним інтересам.

Основними ознаками і необхідними умовами виникнення та існування зовнішньої воєнної небезпеки для держави є:

- наявність у агресивної сторони прихованих інтересів (територіальних,

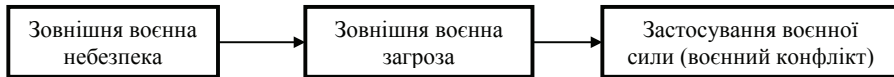
економічних та інших претензій), для задоволення яких може стати необхідним використання військової сили;

- орієнтація і готовність військово-політичного керівництва держави-агресора до використання військової сили;
- склад та стан готовності збройних сил, які забезпечують агресору можливість ведення наступальних бойових дій проти держави – об'єкта агресії [8, с. 415].

Зовнішня воєнна загроза – це загроза використання військової сили іншою державою (групою держав, збройним угрупованням іншої держави) або відкрите чи приховане приготування до її застосування, що становить загрозу національним інтересам.

Схема 2

Етапи виникнення воєнного конфлікту

Іменник „здатність” [3, с. 415] виражає не просто можливості щодо здійснення певного процесу, а в першу чергу – можливість щодо досягнення результату або мети, на яку спрямований цей процес. Зважаючи на це, пропонуємо дати таке визначення обороноздатності держави: **обороноздатність держави – це рівень її оборонних та зовнішньополітичних можливостей щодо забезпечення оборонної безпеки.**

Відповідно до рівнів воєнної безпеки (оборонної безпеки як її складової) [5] можна встановити і рівні обороноздатності, необхідні для їх гарантування.

Ідеальний рівень обороноздатності – це коли забезпечується стримування суб'єктів зовнішніх воєнних небезпек від застосування військової сили, а у випадку її застосування – повний захист (кордонів, території, населення, об'єктів тощо) від засобів ураження з боку держави-агресора (збройного угруповання іншої держави, коаліції держав). Такий рівень обороноздатності виключає людські, матеріальні та екологічні втрати від будь-яких засобів ураження, що використовуються супротивником. В сучасному світі такий рівень може розглядатись лише в теоретичному варіанті.

Життєво необхідний рівень обороноздатності – коли забезпечується відсіч агресії з боку суб'єктів ЗВН та ЗВЗ при матеріальних збитках, екологічних та людських втратах, які суттєво не впливають на існування нації та держави.

Необхідний рівень обороноздатності – це коли забезпечується відсіч агресії з боку суб'єктів зовнішньої воєнної небезпеки та зовнішньої воєнної загрози при матеріальних збитках, екологічних та людських втратах, які

не ставлять під загрозу існування нації і держави.

Рівень обороноздатності держави в конкретний період визначається співвідношенням величини її потенціалів до величини потенціалів, які може актуалізувати конкретний суб'єкт воєнної небезпеки (збройне угруповання іншої держави, держава або група держав) в цей же час для здійснення агресії. Для розрахунків життєво необхідного та необхідного рівнів обороноздатності необхідно визначити відповідні їм допустимі рівні збитків і втрат для держави, а також визначити воєнний потенціал суб'єктів зовнішньої воєнної небезпеки та зовнішньої воєнної загрози. Реальні та потенційні загрози для України, які за певних умов та обставин можуть призвести до воєнного конфлікту і до реагування на які має бути готова наша держава, визначені в Законі України „Про основи національної безпеки України” та у Воєнній доктрині України. Саме їх врахування дасть можливість визначити рівень обороноздатності держави в конкретний період.

На думку багатьох фахівців, реформування оборонної сфери нашої країни методом спроб і помилок досягло критичної межі. Хоча в останні роки воно набуло певної послідовності, однак все ще відчувається нагальна потреба системного аналізу і обороноздатності держави як інтегративного результату дії багатьох потенціалів, і специфіки кожного з них, і оптимального співвідношення потенціально-факторних характеристик для надання оборонній реформі рис відносної прогнозованості, визначеності, транспарентності та результативності.

Література:

1. Актуальні проблеми реалізації політики національної безпеки України в оборонній сфері. Вип. 27 / За заг. ред. В. П. Горбуліна. – К.: ДП „НВЦ „Євроатлантикінформ”, 2006. – 192 с.
2. Большая Советская Энциклопедия. – М.: Советская Энциклопедия, 1975. – Т. 20. – 608 с.
3. Великий тлумачний словник української мови / Упорядник Т. В. Ковальова, – Харків: Фоліо, 2005. – 767 с.
4. Конституція України (зі змінами відповідно до Закону України „Про внесення змін до Конституції України” № 2222-IV від 8 грудня 2004 року). – Харків: „Парус”, 2006.
5. Національна безпека України, 1994 - 1996 рр. – К.: НІСД, 1997. – 197 с.
6. Новая философская энциклопедия [в 4 томах]. – М.: Мысль, 2001. – Т. 3. – 692, [2] с.
7. Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В. П. Горбатенко; За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – 2-е вид., доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. – 736 с.
8. Політологія: підручник для курсантів вищих військових навчальних

закладів Збройних Сил України / За заг. ред. В. Ф. Смолянюка. – 1-е видання. – Вінниця: Нова книга, 2002 р. – 446 с.

9. Закон України Про внесення змін до Закону України „Про оборону України” // Народна армія. – 2000. – 28 листопада.

10. Про воєнну доктрину України: Указ Президента України // Армія України. – 2004. – 22 червня.

11. Про основні напрями зовнішньої політики України: Постанова Верховної Ради України // ВВРУ - № 37.

12. **Проскурин С. А.** Обороноспособность в системе национальной безопасности страны // Военная мысль. - 1992. - № 1. - С. 59 - 61.

13. **Смолянук В. Ф.** Військова могутність України: Теоретико-методологічні засади формування та розвитку (політологічний аналіз досвіду 1990-х років): [Монографія]. – Київ; Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2000. – 448 с.

14. Советская Военная Энциклопедия: [в 8 томах]. – М.: Воениздат, 1878. – Т. 5. – 688 с.

15. **Табунов Н. Д.** Оборонная мощь страны: сущность и структура // Коммунист Вооруженных Сил. 1982. № 7. С. 18 - 25.

16. **Шахов А. Н.** Политический потенциал оборонной мощи государства. - М.: ГА ВС, 1992. – 148 с.

17. **Шкідченко В. П., Кохно В. Д.** Воєнна безпека як категорія воєнної науки та складова національної безпеки України // Наука і оборона. – 2000. – № 2. – С. 3 - 7.